

2018 Yılında Türkiye Ekonomisi

2018 yılında Türkiye ekonomisinin görünümünü 3 ana başlık altında özetlemek istiyorum.

1-Dünya'daki Ekonomik Durum

2-Türkiye'nin Büyümesi

3-2018 Yılında Türkiye Ekonomisi

- a. Dış Ticaret
- b. Cari Açık ve Borçlanma
- c. Bunalıma Gitme İhtimali
- d. Bazı Ana Sektörlerin Durumu
- e. İşgücü Piyasası
- f. Gelir Dağılımı
- g. Bilim Katkısı, Bilişsel Teknoloji ve Sanayi 4.0

1. Dünya'daki Ekonomik Durum

Gelişme ve değişmelerin sürekliliği tartışılmayacak kadar açıktır. Yalnız son zamanlarda gelişim artmış ve daha da hızlanmıştır. 1980 sonrasında, özellikle batı dünyası neoliberal akımlarla küreselleşme eğiliminin altında kalmıştır. İktisat açısından baktığımızda bu iki eğilim bugün de dünyaya egemendir.

Neoliberal akım, ABD'de R. Reagan ve İngiltere'de M. Thatcher tarafından başlatılmış ve uygulanmıştır. 1980'lerde bu politikalar çok önemli görüşler olarak ileri sürülmüş ve hatta karşı görüşleri savunanlar dinazor olarak değerlendirilmiştir. Ben R. Reagan'ı filmlerinden tanırım, Trabzon'da filmlerine gider hatta çok da severdim. Ama neoliberal fikirlerine ise hiç katılmadım. Thatcher'i ise hiç tanımadım ama neoliberal hareket bu ikili ile ön plana çıktı.

Bu günlerde ise Avrupa'da çok acayip şeyler oluyor. Bunlardan birincisi İngiltere'nin Avrupa Birliği'nden çıkışı, Brexit; diğeri de Fransa'da yaşanan "sarı yekekliler" hareketidir. Sarı yekeklilerin hareketi hala devam ediyor.

Bence çok daha önemli bir olay da Kuzey Avrupa ülkelerinde (İsveç, Norveç ve Hollanda gibi) sol hareketlerin gerilemesidir. Dünya'daki en sağlıklı sol hareketler Kuzey Avrupa ülkelerinde gelişmiş ve yaşıyordu.

Öte yandan, son zamanların bir başka gelişmesi de sağcı popülist hareketlerin ön plana çıkmasıdır. Mesela; Macaristan'da Oban adlı bir başkan var v eçok olumsuz gelişmeler yaşanıyor.

Bir başka nokta ise, dünyanın büyümesinin motorunun Doğu Asya'ya kaymasıdır. Asıl büyüyen Avrupa, Amerika değil Çin'dir. Ama vurgulamam gereken dikkat çeken bir nokta ise ABD'nin serbest piyasa kapitalizmini savunması, Çin'in ise serbest piyasa sosyalizmini savunmasıdır. Biri kapitalist, diğeri sosyalist olmasına rağmen her ikisi de serbest piyasaya dayanıyor. Diğeri bir deyişle, Çin sosyalist ama piyasa ekonomisini kullanıyor. Bu konu bana çok önemli gelir. Hakikaten. Ben Çin'in büyümesini etraflı olarak kavrayamadım.

Japonya'nı ekonomisi ise son yirmi yılda büyüyemiyor. Ondan önce çok hızlı büyümüşü. Nüfusun yaşlanmış olması, durağanlığı ve büyümesinin ters L şeklinde olmasını getirmiş gibi görünüyor.

Büyüme verilerine baktığımız zaman çıkış ve inişler vardır. Bazen büyüme ters V gibi bazen de U gibi olmaktadır. Ama ters V hareketi daha yaygındır. Türkiye'nin gelişmesi de buna benzer.

2. Türkiye'nin Büyümesi

Türkiye Ekonomisinin büyümesinde iki nokta ön plana çıkıyor. Birincisi orta gelir tuzağı denilen olgu, ikincisi de kırılğan ekonomiler içinde yer almasıdır. Uluslararası iktisat alanında kırılğan ekonomilere ilişkin tartışmalar yapılmaktadır. Kırılğan ekonomi olarak, zaman zaman bazı ülkeler çıkarılıp bazı ülkeler listeye alınsa da son zamanların beş kırılğan ekonomisi Türkiye, Brezilya, Hindistan, Arjantin ve Güney Afrika Cumhuriyeti'dir. Listeni değişmez üyesi ise Türkiye'dir, hatta bazı yıllarda kırılğan ülkeler içinde kırılğanlık önderidir.

Türkiye'nin 2002 sonundan 2007'ye kadarki büyümesi ile 2008 sonrası büyümesi çok farklıdır. 2002-2007 döneminde TL değer kazanmış ve büyüme hızı yüksek gerçekleşmiştir. Ama 2008'de bildiğiniz gibi bir duraklama ve 2009'da da yüzde 4,7 oranında küçülmüştür. 2009 yılı tam bir bunalım yılı olmuştur. 2009-2013 arasında biraz gelişme olsa da daha sonra yine düşmüştür. Orta gelir tuzağı da budur. Orta gelir düzeyinde birey başına gelir 10.000 ABD doları civarındadır, bazen de 11.000 ABD dolarına çıkmaktadır. Buna orta gelir tuzağı denir ve tuzak olarak adlandırılmasının nedeni ise gelirin bu rakamın üzerine çıkamamasıdır. Mülkiyeliler Birliği'ni web sayfasında yayınlanan "Büyüme, Orta Gelir Tuzağı, Kur Yükselişi ve Oynaklığı" başlıklı yazımda görüşlerimi etraflı olarak anlatmışım.

10.000 ABD dolarına kadar gelip orada kalıyor. Niye orada kalıyor? TL ile ölçtüğün zaman artıyor; hem cari fiyatlarla hem de sabit fiyatlarla artıyor. Satın alma gücü paritesine göre de artıyor. Orta gelir tuzağı sadece dolarda var. bunu arkasındaki güç ise biliyorsunuz, kurlardaki oynamadır. Ağustos 2018'de dolar 7,2 TL olmuştur. Bugün de 5,29 civarındaydı. Euro da 6,2 TL, 6,3 TL civarında oynuyor.

Bu çerçevede, Güney Kore'yi vurgulamak istiyorum. Güney Kore ve Kuzey Kore, 1950'lerin başında savaştılar, savaş durumu hala devam ediyor. Bizim birliklerimiz orada savaşmıştı. Hatta asistanlığımızda benden 3 sene büyük olan Mehmet Selik abimiz de orada askerlik yapmıştı. Mehmet Selik'i anınca Atilla Karaosmanoğlu'nu da anmalıyım. O da aynı sınıftandı. Atilla Karaosmanoğlu Dünya Bankası'nda Amerikalı olmayan birinin çıkabileceği en üst başkan yardımcılığı görevine kadar çıkmıştı. Güney Kore olayı hem savaştan hem de gösterdiği ekonomik performanstan dolayı hep ilgimi çekmiştir. O yılların Güney Kore'sinin nüfusu 38 milyon, bizim nüfus ise 42 milyon civarındaydı. Her iki ülkenin de birey başına gelirleri birbirine çok yakındı, hatta bizimki biraz yüksekti. Ama son zamanlardaki gelişmelerden ve Güney Kore'ni nüfusunun çok artmaması nedeniyle birey başına milli gelirleri 27.000 doları geçti. Bizimki ise bunu yarısından daha azda kaldı. Neredeyse aynı yerlerden başladığımız Güney Kore ile aramızda büyük fark oluştu.

3. Türkiye'nin 2018 Ekonomisi

Türkiye ekonomisine ilişkin en çok tartışılan konular:

- *Enflasyon,
- *Faizlerin Yükselişi,
- *Kurların Yükselişidir.

Halbuki bu konular o kadar da önemli değildir. Önemli olan üretimdeki verimlilik, toplam faktör verimliliğidir. Maalesef Türkiye bu konuda başarılı olamamıştır.

İmalat sanayinin GSMH içindeki payı %19'dur. Halbuki gelişmenin temelinde imalat sanayi yatmaktadır. O yüzden imalat sanayinin gelişmesi bir ekonomi için çok önemlidir.

Tasarruf oranı konusu ise başlı başına önem taşımaktadır. Türkiye Milli Gelir Serisi 3 yıl kadar önce yeni yöntemle hesaplanmaya başlandı, yenilendi. TÜİK'in bu yeni hesabı, eski seriye göre hesaplanan milli geliri çok yukarı taşıyordu. Bunu üzerine bazı hocalarla TÜİK ve Kalkınma Bakanlığı'na (Eski DPT) gittik. "Biz bilim adamıyız, siz bu uygulama ile Milli Gelir Serisinin geçmiş bağlantısını kopardınız, nasıl araştırma/inceleme yapacağız" dedik. "Tasarruf oranlarını çok yükselttiniz, bu durumda bizim analiz gücümüz hiç kalmaz, mukayese imkanı olmaz, Türkiye'nin gelişmesini izleyemeyiz" dedik. Hem TÜİK'teki hem de Kalkınma Bakanlığı'ndaki uzmanlar bize çok iyi davrandılar, çok naziktiler. Ancak, bizim dediklerimizi hiç dikkate almadılar, yaptıklarında ısrar ettiler. Eski yöntemde tasarruf oranı %15 iken yeni yöntemde birden %25'e çıkarıldı. %15'ten %25'e nasıl çıkarırsınız dedik ama çıkardılar ve hala yeni yöntemde ısrar ediyorlar. Sonuçta geri dönüp baktığımızda tasarruf oranı 525'lerde olsaydı, Türkiye'ni büyümesi çok sağlıklı olurdu. Ama şimdi büyümenin hem sağlıklı hem de düşük olduğunu görüyoruz.

Büyümeye çeşitli faktörlerin katkısı olur, hepsini katkısını boyutları birbirinden farklıdır. Son yıllarda Türkiye'de büyümeye katkı yapan en büyük faktör ise tüketimdir, yani Türkiye tüketimle büyümektedir. Tüketimin büyümeye katkısı 3 ise yatırımların katkısı 1'dir. İhracatın katkısı da yatırıma yakın ve 1 civarındadır.

Dış ticarete kurlar çok önemli. Dolar kuru da oldukça yüksek. Türkiye ekonomisinin genel yapısında ithalat sürekli olarak ihracattan yüksek gerçekleşir, yani dış ticaret açığımız sürekli. Atatürk dönemini bazı yılları hariç bu yapı değişmemiştir. Ama son iki ayda ihracat ithalatı aştı. Bunun temelinde ise iç talebin çok azalması olgusu yatar. Talep azalınca ithalat da azaldı, üstelik ekonomi güçsüzleştikçe üreticiler, ürünlerini satabilmek için ihracata yöneldiler.

Bir de ödemeler bilançosunun turizm kalemi var, oldukça önemi bir kalem. 2018 yılı Kasım ayı itibariyle net turizm geliri 20 milyar dolar olmuş, en çok da 2014 yılında 25 milyar dolara ulaşmış, 2018 yılında 40 milyara yaklaşmış. Bir de göçmenler var, yurt dışına çalışmaya gitmiş ve onların gönderdikleri paralar var. 1965-1975 yılları arasında bu vatandaşlarımızın gönderdikleri paralar ödemeler bilançosunun en önemli kalemini oluşturmuştur, o dönem Türkiye'nin en sağlıklı

büyüme dönemidir. Göçmenlerin gönderdikleri bu paralar büyümeni finansmanında ve ödemeler bilançosunun finansmanında ana kaynağı oluşturmuştur. Ama bu günlerde durum çok farklıdır. O eski zamanlarda giden göçmenler, ailelerini burada tutup onlara döviz gönderiyorlardı. Şimdi ise göçmenler aileleriyle beraber gidiyorlar ve Türkiye'ye döviz göndermiyorlar. Şimdiki göçmenlerin önemli bir özelliği de oldukça yetişmiş kalifiye eleman olmalarıdır. Bu durum Türkiye açısından özellikle dikkat edilmesi gereken bir konudur.

Cari açık ve borçlar küreselleşmeni sonucunda sermaye hareketlerinin serbestleşmesinin yarattığı bir durumdur. Türkiye küreselleşme ve serbestleşme kervanına 1989 yılında, Turgut Özal zamanında 32 sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma kararı ile katılmıştır.

1990'larda çok borç alınmadı ama 2002 yılından sonra çok büyük boyutlarda borçlanmaya gidildi. 2002 yılını sonunda Türkiye'nin brüt dış borcu 129,6 milyar dolar iken 2018'in üçüncü çeyreği itibariyle brüt dış borç 448,4 milyar dolara çıkmıştır. Bunun 142,5 milyar doları kamunun geri kalanı, yani 305,9 milyar doları da özel kesimin dış borcudur. Türkiye 2002'den itibaren kabaca 318,9 milyar dolar dış borç yapmıştır. Bu rakamlarla dış borçların GSMH'ye oranı %53,8 olmuştur. Aynı rakam 2002 yılında ise %54,8 imiş. Her ikisi de çok yüksek bir rakam. Öte yandan halk da yüksek oranlarda borçlanmış. Halkın borçlanmasıyla Türkiye'nin toplam borcu 550 milyar dolarlara yükselmiştir.

Cari açıkların toplamı 2002-2017 arasında 549 milyar dolara ulaşmıştır. Yani Türkiye cari açık ve borçlanarak büyümüştür. Zaten dikkatinizi çekerim, cari açığın varlığı sizin ekonominin yabancı kaynaklarla tüketim ve yatırım yaptığını gösterir.

Önemli bir nokta eskiden kamu kesimi daha çok borçlanırken şimdi özel kesim daha çok borçlanıyor.

Türkiye bunalıma gidiyor mu sorusu bugünlerin çok önemli bir tartışma konusu. Bazıları evet gidiyor derken bazıları da hayır diyor. İktisat alanında bu tartışma son derece doğaldır. Ama, çok kimse 2018-2019 dönemi için bunalım olmasa da durgunluğa girildiğinin bilincindedir. Üstelik bunalım veya durgunluk süresi bu sefer öncekilere göre daha uzun olacak gibi görünüyor. Çünkü ödenmesi gereken çok büyük miktarda borç var, kısa vadeli borçları bile karşılamak giderek zorlaşacak gibi duruyor.

Borçlara ilişkin özellikle vurgulamak istediğim bir konu ise borçların gençler tarafından ödenecek olmasıdır. Şimdiki borç yükümüz o kadar değil ama gelecek kuşaklar bu yükü üstlenip borçları geri ödeyecekler. Bu dönemde alına borçları gençler gelirlerinden ve yaşamlarından fedakarlık ederek ödeyeceklerdir. Gençler bu durumun farkındadırlar. Son referandumda muhalefet gençlerin oyunun %58'ini almıştır. Bu oran bir hayli yüksektir ve önümüzdeki yerel seçimlerde, belediye seçimlerinde iktidarın büyük oy kaybedeceği kanısındayım. Çünkü durgunluk ve bunalım, sonuçları bu şekilde etkilemektedir.

Son verilere göre, cari açığın GSMH'ye oranı Türkiye'de %5,7 iken, Pakistan'da %5,7, Arjantin'de %4,3 ve Güney Afrika'da %3,5 olmuştur. Cari açığın GSMH'ye oranı en yüksek ülke yine Türkiye olmuştur. Bu yükseklik cari açığın Türkiye için ne kadar tehlikeli olduğunu göstermektedir.

Anlatmaya çalıştığım Türkiye'nin son derece kırılgan bir ekonomi olduğudur.

Sektörler açısından ekonomiye bakıldığında ise imalat sanayinin yeterli boyutlarda olmadığı gözlenebilir, GSMH içindeki payı ise %19 ile yüksek olmayan bir değerdir. Çin'de ise %40'lara yakındır. Türkiye'ni son yıllardaki büyümesine bakıldığında önemli faktörün imalat sanayi değil inşaat sektörünü olduğu gözlenebilir. Halbuki verimlilik çok önemlidir ve verimliliği ve katma değeri yaratan imalat sektörüdür. Türkiye'de en öndeki sektör, özellikle AKP iktidarı döneminde inşaat sektörü olmuştur; GSMH içindeki payı 2010 yılında %6 iken 2017 yılında %8,5'e çıkmıştır. Yani paralar betona yatırılmıştır. Sanırım Cumhurbaşkanının da bu konuda hata ettik diye bir beyanı olmuştur.

İnşaat önemlidir ama imalat sanayi kadar değil.

Türkiye'de ihracatın birinci kalemi otomotiv sanayidir, araba ihracatıdır. Yabancı firmalar Türkiye'deki ucuz işgücünden yararlanmak amacıyla otomotiv fabrikaları kurmuşlardır. Öte yandan otomotiv sektörü ara malları açısından yurt dışına, ana firmaya bağımlı bir yapıdaydı. Otomotiv sektörünün ara mallarının Türkiye'nin ithalatı içindeki payı bir hayli yüksektir. Bunun da nedeni otomotiv sektörünün kullandığı yüksek katma değerli parçaların ithal ediliyor olmasıdır.

1983 yılında 1402 ile okuldan atıldıktan sonra, bilimsel faaliyetlerim dışında tek bir faaliyetim oldu, o da Türkiye'de ILO'nun temsilcisi olarak çalışmamdı. Atılmak akademisyenlerin kaderi galiba. Türkiye'de işgücü verileri 1988 yılına kadar üretilmiyordu. Türkiye'nin talebiyle ILO bu önemli eksikliği gidermek için Türkiye'ye gelmişti. TÜİK ve ILO bu eksikliği giderdiler. Ülkemin resmi işgücü verileri 1988'de başlar. Ben bu eksikliği gidermek için bu verileri 1923 yılına kadar uzattım.

Şimdiki işsizlik tanımına göre "iş arayan ama bulamayan işsizdir", iş aramıyorsa işsiz değildir. Ama Türkiye'de başka işsizler de var. adam iş aramıyor ama "bulursam çalışırım" diyor, diğeri de "aradım aradım bulamadım ümidimi kaybettim ama bulursam çalışırım" diyor. Bunlar da işsizdir, bu tür işsizlik de işsizliktir. İşsizlik tanımına bunları da "katalım" diye çok ısrar ettim ama ILO temsilcisi ILO'nun ilkelerine sadık kalarak önerilerimi kabul etmedi. Bu tür işsizleri de katarsanız işsiz sayısı 3 milyon 788 binden 6 milyona doğru çıkacaktır.

Bir de yüksek boyutlarda genç işsizlik var. Klasik işsizlik oranı %11,6 civarında iken genç işsizlik %22,3'e ulaşmıştır. Yani her beş gençten biri işsizdir.

Öte yandan, kadınlardaki işsizlik oranı çok daha yüksektir. İşgücüne katılım oranları ise erkeklerde %72,1 iken kadınlarda bu oran %33,8'dir. Kadınların işgücüne katılımı erkeklerin yarısından azdır.

Bir de NEET denilen ve ne işte ne eğitimde olanları içeren işsizlik tanımı var. bizim işsiz tanımımızda onlar da yok. Ama bazı verilerde var: Ülkemizde bu oran 20-24 yaş grubunda %33 değerinde.

TÜİK'in en güvenilir verileri istihdam ve işsizlik verileridir, onu da sağlıklı yapabilmek için anketlerin sağlıklı yapılması gerekir. TÜİK bu verilere oldukça temkinli yaklaşıyordu. Biliyorsunuz, Ekim 2018'de başkan yardımcısı Enver Taştı görevden alındı, onu bu hesaplamalara büyük katkısı olmuştu.

Ülkelerin gelişmesinde kadın erkek eşitliği veya eşitsizliği büyük rol oynar. Kadın erkek eşitliği açısından Türkiye 140 ülke arasında 130'uncu sırada yer almaktadır. Türkiye'de enteresan bir olgu da engellilerin çalışma hayatına katılımındaki düşüklüktür. Türkiye'de engelli aylığı alan kişi sayısı 2017 yılında 620 bini üstündedir. Bunların ancak %17,8'i istihdam edilmektedir.

Gelir dağılımı ise gelirin adil bölüşülmesi açısından ve katılımçılık açısından çok önemlidir. Türkiye'de ilk gelir dağılımı araştırması Serim Timur ve asistan arkadaşım Hasan Ersel ile beraber yaptığımız çalışmadır. Hacettepe bu konularda bir anket çalışması yapmıştı. Serim Timur'a bu ankete dayanarak bir gelir dağılımı araştırması yapalım dedik ve hep beraber yaptık. Türkiye'de gelir dağılımı 2000'li yıllara kadar iyileşiyor, eşitsizlik azalıyor. Gelir dağılımı araştırmalarında GİNİ katsayısı esas alınır. Katsayını yükselmesi gelir eşitliğini bozulduğunu, düşmesi ise iyileştiğini gösterir. Türkiye'de GİNİ katsayısı 2002-2015'e kadar %39-40 arasında oynamaktadır. Ancak son iki yılda ise bu katsayı az da olsa büyümüş görünmektedir.

Konuya ilişkin Piketty'nin de Capital kitabındaki tespitlerini vurgulamak gerekir. Ona göre, 1950'ler Dünya Ekonomisi açısından altın çağdır, hem milli gelir hem de gelir eşitliği artmaktadır. Gelir dağılımının düzelmesinin nedeni, sermayeni önce 1929 buhranında sonra da II. Dünya Savaşında neredeyse yok olmasındandır. Yok olduğu için, bu dönemde gelir artmasıyla beraber sermayede de eşitlik artmıştır. Benzeri olarak gelir dağılımında eşitlik artmıştır. O dönemlerde ve son zamanlarda gelir dağılımında iki kanal vardır. Bunlardan birincisi sermayeni kanalı, diğeri d emeğin kanalıdır. Ona göre, sermayenin kanalı emeğin kanalından çok daha güçlüdür ve kalındır. Yani sermaye çok daha hızlı büyür, karı ve rantı çok daha hızlı artar, ücretin payı ise azalır. Sanırım son zamanlarda Türkiye'de ücretin payı da azalmıştır.

Sanayi 4.0 ise günümüz tartışmalarını ana noktasını oluşturmaktadır. Klaus Schwab adlı yazarın dördüncü sanayi devrimi üzerine bir çalışması yayınlandı, digital devrimi anlatıyor. Özellikle Batı Dünyasında gelişmenin temelinde, medeniyetin en yüksek seviyelere çıkmasında en büyük katkıyı bilim getirmektedir. Sanayi 4.0'da bilişim teknolojisini ve devrimi getirmektedir.

Bilim, eğitim ve yüksek eğitim çok önemlidir. Türkiye'de yüksek eğitimlilerin nüfusa oranı %12,1'dir ve oldukça yüksek bir düzeydir. Bizim eğitimde nerede olduğumuzu gösterir. Türkiye'de hep eğitimden şikayet ederiz ama, Türk gençlerinin yurt dışında çok rahatlıkla iş bulabiliyor olması eğitimin seviyesini gösteriyor. Bunlar yeteneksizse nasıl iş bulabiliyorlar? Bu konularda daha etraflı

çalışılmalıdır. Ancak, olayın bir de öbür yönü var. Türkiye’de üniversitelerin sayısı çok arttı, ama kalitesinin de arttığını söyleyemem. Ben, okumak için Trabzon’dan kalkıp Ankara’ya Mülkiye’ye geldim. Geldiğimde ilk fark ettiğim şey çok şaşırمام olmuştu. Her şey farklıydı. Çünkü büyük şehirlerde öğrenci daha özgür oluyor, farklı yerlerden gelenlerle tanışıyor, kaynaşıyor ve tabii ki üniversitelerin eğitimi de daha kaliteli oluyor. Ama üniversiteler bütün ülkeye, bırakın şehirleri kasabalara bile yayılınca kalite meselesi bozuldu. İşsizliğin temel nedenlerinden biri de budur, insan kalitesinin azalmasıdır.

Türkiye’de milli gelir hesabını TÜİK yapar. Bir de “güven, ciro ve sanayi üretim” endeksleri var. Bu üç endeksteki artışlar da milli gelirin artışına işaret ediyor, bir tür öncü gösterge gibi çalışıyor. Kalkınma Bakanlığı’ndan bir genç arkadaşın doktora tezinde üç endeksin birbirine paralel gittiği tespiti yapılıyor. Bunların gelişimi de ekonominin gelişimiyle paralel oluyor. Türkiye’de büyüme, ortalamada %5 civarındadır. Ancak ortalama kavramı kötü bir kavramdır. Çünkü inişlerin ve çıkışların ortalamasını aldığı için, inişleri ve çıkışları göstermez. İşimizi kolaylaştırır. İnsan olarak o kadar çok bilgiyi işleyecek kapasitemiz yok, o nedenle ortalamaları kullanıyoruz. O nedenle büyüme rakamlarını değerlendirirken veya önceden değerlendirmek isterken bahsettiğim endekslerle beraber değerlendirmekte yarar vardır.

Şu noktaları da belirtmek istiyorum: Bu yazı, 26 Aralık 2018’de, 18.30’da Ankara Mülkiyeliler Birliği’ne sunduğum konuşmanın özetidir. Diğer çalışmalarımda olduğu gibi kardeşim Selim Soydemir, bu konuşmanın metin şeklini almasında da bana yardımcı olmuştur. Kendisine teşekkür ediyorum.

6 Şubat 2019